

श्यावाश्व आत्रेयः । मरुतः । अनुष्टुप्, ६, १६-१७ पंक्तिः ।

प्र श्यावाश्व धृष्णुयार्चा मरुद्भिर्ऋक्भिः ।

ये अद्रोघमनुष्वधं श्रवो मदन्ति यज्ञियाः ॥ ५.०५२.०१

श्यावाश्व- प्राणोपासक । धृष्णुया- वृत्रधर्षक । ऋक्भिः- स्तुत्यान् । मरुद्भिः- प्राणविशेषान् ।

अर्च- पूजय । ये । अनुस्वधम्- आत्मधारणामनु । अद्रोघम्- अद्रोहम् । श्रवः- श्रुतिम् । यज्ञियाः-

पूज्याः । मदन्ति- हर्षेणानुभवन्ति ॥१॥

ते हि स्थिरस्य शवसः सखायः सन्ति धृष्णुया ।

ते यामन्ना धृषद्विन्स्त्वमना पान्ति शश्वतः ॥ ५.०५२.०२

ते- अमी । हि- खलु । स्थिरस्य- दृढस्य । शवसः- बलस्य । सखायः- मित्रभूताः । सन्ति-

भवन्ति । धृष्णुया- शत्रुधर्षकाः । ते । यामन्- सन्मार्गे । धृषद्विनः- शत्रुधर्षणशीलाः । शश्वतः-

शाश्वतान् धर्मान् । त्वमना- स्वतः । पान्ति- रक्षन्ति ॥२॥

ते स्पन्द्रासो नोक्षणोऽति ष्कन्दन्ति शर्वरीः ।

मरुतामघा महौ दिवि क्षमा च मन्महे ॥ ५.०५२.०३

ते । स्पन्द्रासः- स्पन्दनशीलाः । न- च । उक्षणः- सेक्ताः । शर्वरीः- अन्धकारम् । अति-

अतिक्रम्य । ष्कन्दन्ति- सरन्ति । अघ- अधुना । मरुताम्- प्राणविशेषाणाम् । महः- महत्त्वम् ।

दिवि- नभसि । क्षमा- भूमौ । च । मन्महे- ध्यायामः ॥३॥

मरुत्सु वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया ।

विश्वे ये मानुषा युगा पान्ति मर्त्यं रिषः ॥ ५.०५२.०४

वः- यूयम् । महत्सु- महात्मसु । धृष्णुया- शत्रुधर्षकेषु । स्तोमम्- मन्त्रम् । यज्ञम् । च । दधीमहि-
धत्त । विश्वे- सर्वे । ये मरुतः सन्ति ते । मानुषा युगा- मनुष्ययुगान् । पान्ति- रक्षन्ति । रिषः-
हिंसकात् । मर्त्य- मनुष्यम् । पान्ति ॥४॥

अर्हन्तो ये सुदानवो नरो असामिशवसः । प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भ्यः ॥ ५.०५२.०५
ये । अर्हन्तः- पूज्याः । सुदानवः- शोभनदानाः । नरः- नेतारः । असामिशवसः- अनल्पबलाः ।
यज्ञियेभ्यः- पूज्येभ्यो दानशीलेभ्यः । दिवः- द्योतनशीलेभ्यः । मरुद्भ्यः- प्राणविशेषेभ्यः । यज्ञम् ।
प्र- प्रकर्षेण । अर्च- समर्पय ॥५॥

आ रुक्मैरा युधा नरं ऋष्या ऋष्टीरसृक्षत ।
अन्वेनां अहं विद्युतो मरुतो जज्ञ्झतीरिव भानुरर्तं त्मना दिवः ॥ ५.०५२.०६
रुक्मैः- तेजोभिः । आ- समन्तात् प्रकाशन्ते । युधा- युद्धेन । नरः- नेतारः । ऋष्याः- महान्तः ।
ऋष्टीः- आयुधानि । असृक्षत- ससृजुः । एनान्- एतान् । मरुतः । विद्युतः- तडितः । जज्ञ्झतीरिव-
आप इव । जज्ञ्झतीराप इति यास्कः । अनु- अनुसरन्ति । दिवः- द्योतनशीलस्य मरुद्गणस्य ।
भानुः- प्रकाशः । त्मना- स्वतः । अर्त- निरगात् ॥६॥

ये ववृधन्त पार्थिवा य उरावन्तरिक्ष आ ।
वृजने वा नदीनां सधस्थे वा महो दिवः ॥ ५.०५२.०७
ये । पार्थिवाः- भौमाः । ववृधन्त- ववृधुः । ये । उरौ- विस्तीर्णे । अन्तरिक्षे । आ- समन्ताद्ववृधुः ।
नदीनाम् । वृजने- बले । महः- महतः । दिवः- नभसः । सधस्थे- सहस्थाने । ववृधुः ॥७॥

शर्धो मारुतमुच्छैस सत्यशवसमृभ्वसम् ।
उत स्म ते शुभे नरः प्र स्यन्द्रा युजत त्मना ॥ ५.०५२.०८

सत्यशवसम्- अवितथबलम् । ऋभ्वसम्- महान्तम् । मारुतम् । शर्घः- गणम् । उच्छंस- उत्कृष्टं
स्तुहि । स्पन्द्राः- स्पन्दमानाः । ते- अमी । नरः- नेतारः । शुभे- उदकार्थम् । त्मना- स्वतः । प्र-
प्रकर्षेण । युजत- समयोजयन् ॥८॥

उत स्म ते परुष्यामूर्णां वसत शुन्ध्यवः ।

उत पव्या रथानामद्रिं भिन्दन्त्योजसा ॥ ५.०५२.०९

उत- अपि च । ते- अमी मरुतः । परुष्याम्- नद्याम् । ऊर्णाः- दीप्तीः । शुन्ध्यवः- शोधिकाः ।
वसत- आच्छादयन्ति । उत- अपि च । रथानां पव्या- रथचक्रेण । ओजसा- स्वबलेन । अद्रिम्-
गिरिम् । भिन्दन्ति । प्राणविशेषा जडोन्मुखभावनं चैतन्यनिष्पादनाय विभिदुरिति भावः ॥९॥

आपथयो विपथयोऽन्तस्पथा अनुपथाः । एतेभिर्मह्यं नामभिर्यज्ञं विष्टार ओहते ॥ ५.०५२.१०

आपथयः- अभिमुखीभूतमार्गाः । विपथयः- विष्वङ्मार्गाः । अन्तस्पथाः- हार्दमार्गाः । अनुपथाः-
अनुकूलमार्गाः । एतेभिः नामभिः- एतैः । मह्यम्- मे । यज्ञम् । विस्तारः- विस्तृताः सन्तः ।
ओहते- वहन्ति ॥१०॥

अधा नरो न्योहतेऽधा नियुत ओहते । अधा पारावता इति चित्रा रूपाणि दर्श्या ॥ ५.०५२.११

अध- अथ । नरः- नेतारः । न्योहते- नितरां वहन्ति । अध- अथ । नियुतः- मिश्रयितारः सन्तः ।
ओहते- वहन्ति । अधा- अथ । पारावतः- उत्कृष्टात्स्वदेशात् । इति- इत्थम् । चित्रा- विचित्राणि ।
रूपाणि दर्श्या- दृश्यानि प्रकाशयन्ति ॥११॥

छन्दःस्तुभः कुभन्यव उत्समा कीरिणौ नृतुः ।

ते मे के चित्र तायव ऊमा आसन्दृशि त्विषे ॥ ५.०५२.१२

छन्दःस्तुभः- मन्त्रस्तुत्याः । कुभन्यवः- उदकेच्छवः । कीरिणः- कीर्तयन्तः । उत्सम्- उदकम् । आ
नृतुः- अनयन् । ते- अमी । मे- मह्यम् । के चित् । तायवः- स्तेनाः । न- इव । चित्तचोरा इति
भावः । ऊमाः- रक्षकाः । त्विषे- दीप्त्यै । दृशि- अस्मद्दृशि । आसन्- अभवन् ॥१२॥

य ऋष्या ऋष्टिविद्युतः कवयः सन्ति वेधसः।

तमृषे मारुतं गणं नमस्या रमया गिरा ॥ ५.०५२.१३

ये । ऋष्याः- दर्शनीयाः । ऋष्टिविद्युतः- विद्युदायुधाः । कवयः- क्रान्तदर्शिनः । वेधसः- विधायका
मेधाविनो वा । सन्ति- भवन्ति । ऋषे- सूक्ष्मदर्शिन् । तम्- तान् । मारुतं गणम्- प्राणविशेषान् ।
नमस्य- नमस्कृत्य । गिरा- वाचा । रमय- आनन्दय ॥१३॥

अच्छ ऋषे मारुतं गणं दाना मित्रं न योषणा।

दिवो वा धृष्णव ओजसा स्तुता धीभिरिषण्यत ॥ ५.०५२.१४

ऋषे- सूक्ष्मदर्शिन् । मारुतं गणम्- प्राणविशेषान् । अच्छ- अभिलक्ष्य । दाना- दानेन । योषणा-
स्तुत्या । यौतीति योषा स्तुतिस्तया । मित्रं न- सूर्यमिव । अभिगच्छ । दिवः- नभसः । धृष्णवः-
शत्रुधर्षणशीलाः । ओजसा- बलेन । धीभिः । स्तुताः । इषण्यत- सरत् ॥१४॥

नू मन्वान एषां देवाँ अच्छा न वक्षणा।

दाना संचेत सूरिभिर्यामश्रुतेभिरञ्जिभिः ॥ ५.०५२.१५

नु- क्षिप्रम् । न- सम्प्रति । वक्षणा- हव्यवाहनेन । एषाम्- एतान् । देवान् । अच्छ- अभिलक्ष्य ।
मन्वानः- ध्यायमानः । यामश्रुतेभिः- सन्मार्गप्रसिद्धैः । अञ्जिभिः- व्यञ्जकैः । सूरिभिः- मेधाविभिः ।
दाना- दानानि । संचते- सङ्गच्छते ॥१५॥

प्र ये मे बन्ध्वेषे गां वोचन्त सूरयः पृश्निं वोचन्त मातरम्।

अधा पितरमिष्मिणं रुद्रं वोचन्त शिक्वसः ॥ ५.०५२.१६

मे- मम । बन्ध्वेषे- बन्ध्वेषणे । सूरयः- विद्वांसः । पृश्निं मातरं गाम्- गोमातरमदितिं पृथिवीम् ।
वोचन्त- अब्रुवन् । अध- अथ । पितरम्- स्वजनकम् । इष्मिणम्- गतिशीलम् । रुद्रम् । शिक्वसः-
शक्ताः । वोचन्त- अब्रुवन् ॥१६॥

सप्त मै सप्त शाकिन् एकमेका शता ददुः।

यमुनायामधि श्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे नि राधो अश्व्यं मृजे ॥ ५.०५२.१७

सप्त सप्त- सप्त मरुतः। शाकिनः- शक्ताः। एकमेका- एकैकः। शता- अनन्तानि। मे- मह्यम्।

ददुः- अयच्छन्। यमुनायाम्- नियमयुक्तायां नद्यां मूलशक्तिधारायाम्। अधि। श्रुतम्-

श्रुतिप्रसिद्धाम्। गव्यम्- चिद्रश्मिमयीम्। राधः- संसिद्धिम्। मृजे- शोधयामि। अश्व्यम्-

प्राणमयीम्। राधः- संसिद्धिम्। मृजे। आधिभौतिके तु नदीस्थाश्वगोधनं प्राप्स्यामीति भावः ॥१७॥

Dr. Rangra